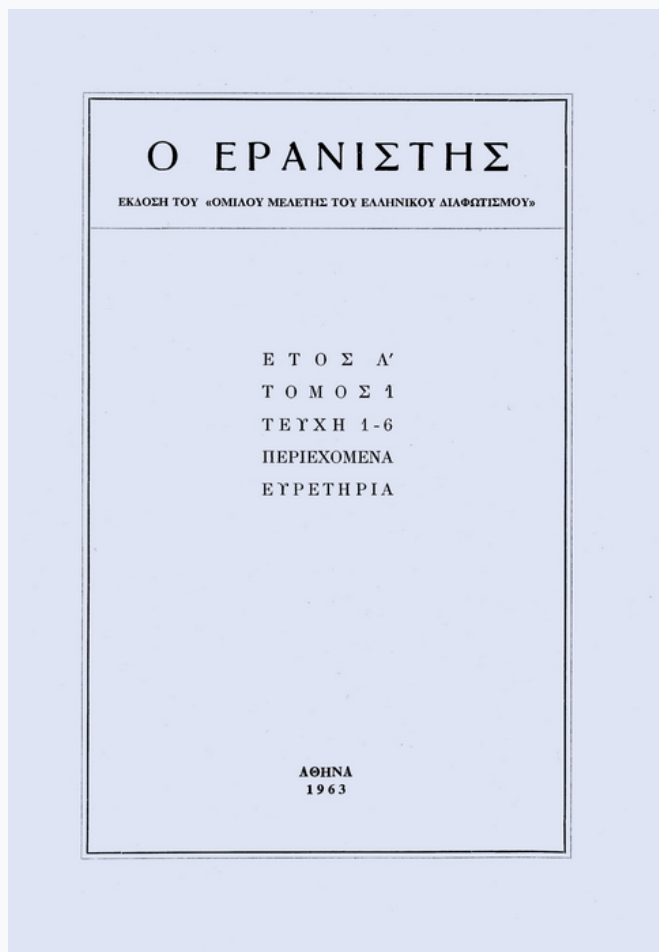

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Στίχοι του Σολωμού και άλλα κείμενα σχετικά

Κ. Θ. Δημαράς

doi: [10.12681/er.9592](https://doi.org/10.12681/er.9592)

Copyright © 2016, Κ. Θ. Δημαράς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημαράς Κ. Θ. (2016). Στίχοι του Σολωμού και άλλα κείμενα σχετικά. *The Gleaner*, 1, 1–12.
<https://doi.org/10.12681/er.9592>

ΣΤΙΧΟΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΧΕΤΙΚΑ

Δημοσιεύω ἔδῳ ἓνα ἄγνωστο ἀπόγραφο στίχων τοῦ Σολωμοῦ καμωμένο ἀπὸ τὸν Α. Στράνη. Στὰ σχόλια ποὺ ἀκολουθοῦν ἔκρινα σκόπιμο νὰ παρεμβάλω ἀποσπάσματα ἄπὸ ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τῶν χρόνων 1857, τὰ ὁποῖα ἔχουν στενὴ σχέση με τὸ ἀπόγραφο¹.

Ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν γνώμη μου ὅτι πρέπει νὰ περισώζουμε ὅ,τι μπορούμε ἀπὸ ἔργα ποὺ ἔχουν τὴν ποιότητα τῶν σολωμικῶν—ὡς εἶναι καὶ μόνο ἓνας στίχος—νομίζω ὅτι προσφέρω καὶ δύο ἄλλες ὑπηρεσίες στὶς ζητήσεις γύρω στὰ νεοελληνικὰ φιλολογικὰ πράγματα: Πρῶτα πρῶτα, ἀφοῦ περιμένουμε πιά τὴν μελέτη ποὺ θὰ μᾶς παρουσιάσει τὸν ποιητὴ στὴν αἰσθητικὴ του ἐξέλιξη, ἰδιαίτερη σημασίαν παίρνουν τὰ κείμενά του ὅσα εἶναι χρονολογημένα με ἀκρίβεια ἢ παρέχουν ἓνα, τουλάχιστον, σίγουρο χρονολογικὸ ὄριο (terminus) αὐτὸν

1. Δὲν νομίζω ὅτι προκειμένου γιὰ τέτοια κείμενα εἶναι σκόπιμο νὰ τὰ παρουσιάζουμε ἀκέρια· τὸ κάτω κάτω καὶ ὁλόκληρα ἂν τὰ ἔχουμε θὰ ἀποτελοῦν ἓνα ἐλάχιστο ποσοστὸ μέσα σὲ μέγιστο ἀριθμὸ ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τοῦ ἴδιου τύπου.

2. Τὸ ἀπόγραφο εἶναι ἀχρονολόγητο· πολλὰ ὅμως ἔσωτερικὰ καὶ ἔξωτερικὰ τεκμήρια ὁδηγοῦν στὸ βέβαιο συμπέρασμα πὼς ἔγινε τὸ 1857, ἐξαφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ὅλη ἡ μακρὰ σειρά τῶν τετραστίχων με τὴν ὁποία ἀρχίζει, εἶναι τοῦ *Μπαίρον*. Ἡ φράση ποὺ παρεμβάλλεται στὸν στίχο 58 εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, τοῦ Στράνη. Γιὰ τὴν εὐκολία τοῦ ἀναγνώστη σημειῶνω ἔδῳ ὅτι οἱ παραπομπὲς τίς ὁποῖες βάζει ὁ Στράνης μεταγράφοντας τὸν *Μπαίρον* γίνονται στὴν ἔκδοση Ροσσολίμου· στὸ τελευταῖο ἀπόσπασμα (ποὺ τὸ χαρακτηρίζει με τὸ γράμμα ε) δὲν ἔχει βάλει παραπομπή, ἀλλὰ με διαδοχικὰς ἀναγωγὰς ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ Δε Βιάζη (*Ἀπὸ τ' ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Σολωμοῦ*, π. Πινακοθήκη, ΚΔ', 1924, 1-3) στὴν ἔκδοση Πολυλά καὶ ἀπὸ ἐκείνην στὴν ἔκδοση Ροσσολίμου, καταλήγει κανεὶς νὰ τὸ ἐντάξει ἀνάμεσα στὶς στροφὰς Ροσσολίμου 70 καὶ 71. Στὸ ἀντίγραφο τοῦ δευτέρου ποιήματος, στ. 62 καὶ 64, οἱ λέξεις *τὸ φύσημα καὶ ἐνός* εἶναι γραμμένες ἐπάνω ἀπὸ τίς ἀντίστοιχες *γλυκόπνοο καὶ δροσά(το)*· φανερό ὅτι ὁ Στράνης μετέφερε με φωτογραφικὴ ἀκρίβεια τὴν μορφή τοῦ χειρογράφου, ὅπου ὁ ποιητὴς εἶχε δοκιμάσει νὰ διορθώσει τὴν ἀρχικὴ—καὶ καθιερωμένη πιά σήμερα—μορφή. Ἡ ὀρθογραφία τῶν ἐλληνικῶν κειμένων ἐξομαλύνθηκε· ὁ Στράνης κάνει μερικὰ λάθη καὶ ἀβλεψίες.

ἀκριβῶς τὸν χαρακτήρα ἔχουν οἱ στίχοι ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ. Ὑστερα, προκειμένου γιὰ ἕναν ποιητὴ, ποὺ ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν τύχη τῆς παιδείας μας, μᾶς χρειάζεται ὄχι μόνον νὰ γνωρίσουμε ποῖος εἶταν, ἀλλὰ ἐξίσου, ἂν ὄχι καὶ περισσότερο, πῶς τὸν εἶδαν οἱ ἄλλοι· σὲ τοῦτο μποροῦν νὰ συντελέσουν τὰ γράμματα τῶν φίλων καὶ τῶν θαυμαστῶν του ὅσα ἀνακοινώνονται ἐδῶ.

Ὅλα τὰ κείμενα ποὺ ἀκολουθοῦν δρῖσκονται στὴν Βενετία. Ἀκριβέστερες ἐνδείξεις δίνω στὶς σημειώσεις τῶν σχολίων μου· ἀπὸ τὴν θέση ὅμως αὐτὴν θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὴν Καθηγήτρια Σοφία Ἀντωνιάδη καὶ τὸν Dott. G. Ferrari γιὰ τίς πολλὲς διευκολύνσεις τίς ὁποῖες μοῦ προσέφεραν στὶς ἀντίστοιχες ἀναζητήσεις μου.

Α'

α' Παρρησιάζονται εἰς τὴν φύσιν
κάποια πνεύματα ὑψηλὰ
'πού 'χε ὁ Ἀθάνατος ἐνδύσει
μ' ἀπειρὴ φωτοχυσιά :

5 Καὶ τόσο ἐνδοξα κινοῦνε
μὲς τὰ κτίσματα τῆς γῆς,
ποὺ τὸ θαῦμα μαρτυροῦνε
τῆς ἀγνώριστης Ἀρχῆς.

10 Τέτοιο τό 'χε ὁ Μπαίρον κι' ὄντας
νέος τὸν κόσμον βιαστικὰ
ἐπερπάταε μελετῶντας
καὶ δὲν ἔβρισκε ἡσυχιά.

15 Μόν' τῆς Πλάσεως ἐθωροῦσε
γύρω του ταῖς εὐμορφιαῖς
κι ἐκεῖος ποὺ ἐκρυφαγοικοῦσε
ἀνταπόκρισιν μὲ αὐταῖς (ἀκολ. στρ. 13η)

β' Νά : τοὺς Ἕλληνας ἀνάφτει
θανάτου ἐνδοξον τιμὴ :
φλόγα μάχης παντοῦ ἀστράφτει,
20 καὶ ἡ γυναῖκα [.]

Τὰ στολίδια, τὸν καθρέφτη
καὶ ἀπὸ κάτω ἀπ' τὸ βυζὶ
ζώνεται ἄρματα καὶ πέφτει
στὴν καπνοῦρα : ἄ! πάμε ἐκεῖ (ἀκολ. στρ. 35η)

- 25 γ' Μπροστοπάταε καὶ σοῦ στέρνει
τόσο ὥραϊον χαιρετισμὸν
πὺν ὅποιο μάτι ξαναγέρνει
στενεμένο ἀπ' τὸν ἀχό,
- 30 Γιὰ νὰ σὲ ξανακοιτάξῃ
ἀναπάντεχα θωρεῖ
τὴν ῥομφαία σου νὰ πετάξῃ
περισσότερη ἀστραπὴ (ἀκολ. στρ. 37η)
- 35 δ' Μ' ἓνα φόρεμα ὑφασμένο
ἀπ' τὴν Μεγαλοψυχιά
καὶ σιὰ αἵματα βαμμένο
τῶν τυράννων τὰ σκληρὰ (ἀκολ. στρ. 38η)
- 40 η' Προθυμότητος ὁ φίλος
τῆς Ἑλλάδος προχωρεῖ
καὶ τὸν ἔκανε ν' ὀζήλος
νὰ πιστεύῃ πὺς ἀργεῖ
- Ὁ καθένας τὸν κοιτάει
σιωπηλὸς καὶ δὲν βολεῖ
γιὰ τὸ τέλος ὅπου πάει
φωνὴ ἐνάντια ν' ἀκουσθῇ (ἀκολ. στρ. 43η)
- 45 θ' Ἐως τὴν ὥρα ὅπου τοῦ Πλάνου
ἢ Ἐῦα ἀκούωντας τὴν βουλήν
τοὺς ἐτράβουνε ἐδῶ πάνου
γιὰ νὰ θλίβουν τὴν ζωὴν (ἀκολ. στρ. 45η)
- 50 ε' Ἡ ἐπιτάλοφῃ τὴν κράζει
καὶ αὐτὴ πάει σπουδακτικά:
σὺν βασίλισσα προστάζει
μὲς τοὺς λόφους τοὺς ἐπὶ
- 55 Ὅθεν στέρνει μία φοβέρα
στὴν Ἀσία μὲ τὸ σπαθί
πὺν ξελάμπει ὡς ἐκεῖ πέρα
καὶ ὅπου ἀλάφιασμα σκορπεῖ [ἀκολ. στρ. 71η]
-

Qui v'è una lacuna nelle mie lettere e riprendono soltanto
alla strofa 109a

60 "Όταν σιῆς νυκτὸς τὰ βάθη,
sino alla strofa 120.

τὸ φύσημα
"Ωσὼν γλυκόπνοο
ἐνός
65 δροσάτο ἀεράκι
μέσα σὲ ἀνθότοπο,
κειὸ τὸ παιδάκι
τὴν ὕστερη ἔβγαλε
ἡναπνοή·

70 Καὶ ἡ ψυχούλα του
εἰς τὸν ἀέρα
γλήγορα ἀνέβαινε
πρὸς τὸν αἰθέρα
σὺν λιανοτρεμούλη
75 σπίδα μικρή.

"Όλα τὴν κράζανε,
ὅλα τ' ἀστέριγ,
καὶ ἐκείνη ἐξάπλωνε
δειλὴ τὰ χέρια
80 διατὶ δὲν ἤξευρε
σὲ ποῖο νὰ μπῇ·

"Αλλὰ νά, τοῦ ἔδωσε
ἓνα ἀγγελάκι
τὸ φιλὶ ἀθάνατο
85 στὸ μαγουλάκι
ποὺ ξάφνον ἐξέλαμψε
σὺν τὴν αὐγή.

Νὰ μία βοσκούλα σιὸ βοννό, ποὺ κάθεται καὶ κλαίει
καὶ τὰ παράπονα ἢ σπηλιὰ γλυκὰ τὰ ματαλέει :

90 "Επὲς μοῦ ἀπέθανε ὁ βοσκὸς καὶ τέσσαροι εἰς τὸν ὦμο
μοῦ τὸν ἐπῆραν τέσσαροι σιὸν ὕστερόν του δρόμο.
Βραχνόφωνα ὁ καλόγηρος ἀνάδευε τὰ χεῖλα,
τοῦ νεκροκρέβατου συχνὰ ἐτιρζανε τὰ ξύλα!
Θυμοῦμαι ποὺ ἐκαθόμαστε ἀντάμα ἐκεῖ σιτὴ βρύση :

95 ποῖος ἀπὸ μᾶς ἐλέγαμε, περσότερο θὰ ζήση;
Καὶ λέγοντα : ποῖος ἀπὸ μᾶς περσότερο θὰ ζήση :
"Φθὺς κατ' ἐμᾶς ἐβούησε φρικτὰ τὸ κυπαρίσι.
Τότες ὁ ἡγαπημένος μου ἐστέναξε ἀπ' τὰ στήθη
καὶ τοῦ "πα, τι ἔχ.ις σιτὴν καρδιά; κ' ἐκεῖος δὲ μ' ἀποκρίθη.

100 Δυστυχησμένη συμφορὰ ποὺ τὸ χαρούμενο ἀνθι

τῆς νιότης μου τῆς τρυφερῆς ὀγλήγορα ἐμαράνθη!
 ὦ θάνατε, λυπήσου με, λυπήσου με καὶ φθάσε,
 ἔν' ἀναστέναιγμα γλυκὸ μοῦ φαίνεται πὼς θά 'σαι!
 Μοῦ 'πανε πὼς μεσάνυκτα σὲ βάνουνε 'σ τὸ μνήμα
 105 καὶ τοοῦ δοσὰ τὸ ροῦχο μου γιὰ τὸ στερνό σου ἐνδύμα.
 Φωνάζω, σκούζω δυνεῖα στὸν τάφον σου γειρμένη
 μὰ δὲν ἀκοῦνε τὰς φωναὶς στὸν τάφο οἱ πεθαμένοι!
 Κεῖνοι ποὺ θὰ μὲ θάψουνε, ἀκόμη ἂν μ' ἀγαποῦνε,
 ἅς βάλουνε τὰ χέρια μας νεκρὰ ν' ἀγκαλιαστοῦνε.

B'

Φεύγοντας ὁ Α. Στράνης ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο στὰ 1825, ἀπεκόμιζε θαυμάσια καὶ ἔλλογο θαυμασμό πρὸς τὸν ποιητὴ. Κατὰ τέσσερα ἔτη περίπου πρεσβύτερός του, ὁ εἶχε σταθεῖ ἕνας ἀπὸ τοὺς φίλους, ἴσως ὁ πρῶτος, ποὺ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς τοῦ Σολωμοῦ τοῦ ἐκαθαρογράφαν τοὺς στίχους του⁴ καὶ τὸν ἐδοηθοῦσαν στὴν συγγραφικὴ του

3. Γιὰ τὴν γέννησή του, στοιχεῖα καὶ πηγὲς δίνει ὁ Α. Πολίτης, π. 'Αγ-γλοελληνικὴ 'Επιθεώρηση, Δ', 1949, 154, σημ. 8 : 2 'Ιουλίου 1794. Γιὰ τὸν θάνατό του παρέχει πληροφορίες τὸ Βιβλίο Θανάτων στὴν Κοινότητα Βενετίας : «Venezia, 9 Marzo 1866. Strani, Lodovico del fu Samuele e della fu N. N., nativo di Zante, dell' età di anni 72, di condizione possidente, domiciliato a Venezia, celibe, cessò di vivere ieri 8 Marzo corrente, e domani verrà sepolto in cimitero a san Cristoforo». Ὁ Α. Πολίτης ταυτίζει τὸν δικό μας Στράνη μὲ τὸν συνονόματό του ὑποπρόξενο τῆς Σουηδίας στὴν Πάτρα· θὰ εἶχα μάλλον τὴν τάση νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν Κ. Ν. Τριανταφύλλου ('Ιστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν, Πάτρα 1959, στήν λ.), καὶ νὰ τοὺς διχάσω : ἡ διαφορὰ ἡλικίας μοι-άζει νὰ τὸ ἀπαιτεῖ. Ἄλλο μικρὸ πρόβλημα, γιὰ μένα τουλάχιστον, εἶναι ἡ συγγένεια μὲ τὸν Σολωμό· δὲν ἐβρῆκα σὲ παλαιότερη βιβλιογραφία νὰ ὀνοματίζε-ται θεῖος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ὅπως ἀναγράφεται σὲ μεταγενέστερα μελε-τήματα. Στενὴ σχέση, πάντως· κιόλας ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος ὑπεστήριξε ὅτι ἀπέδειξε ἀργότερα ὁ Αἰνὸς Πολίτης, πὼς ὁ Στράνης δὲν ἀνέκλειψε τὰ σονέτα τὰ ὁποῖα ἐξέδωσε στὰ 1822, ἀλλὰ πὼς τοῦτο ἔγινε μὲ τὴν συγκατάθεση τοῦ Σολωμοῦ. Πολὺ χλωμὰ περνάει μέσα ἀπὸ τὰ γράμματά μας ἡ εὐγενικὴ αὐτὴ μορφὴ· ὡς κι ὁ θάνατός του ἔμεινε ἀπαρατήρητος στὴν πατρίδα του τὴν Ζά-κυνθο, καί, οὐσιαστικά, ἔγινε γνωστός ἀπὸ μόνη τὴν ἀβέβαιη μνεῖα τὴν ὁποία κἀνε ὁ Βελοῦδης στὴν ἐκδοσὴ τῆς Ὁδῆς (βλ. σχετικὰ π. Κορίννα Ζακύνθου, 'Απρίλιος 1877, β' σελ. ἐξωφ.).

4. Ἀπὸ τὴν ἐνυπόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Στράνη, τὴν ὁποία δημοσιεύω ἐδῶ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ αὐτόγραφα τῶν στίχων τοῦ Σολωμοῦ, τὰ ὁποῖα σώ-ζονται στὸ 'Ινστιτοῦτο Βενετίας, σὲ ἀντιβολὴ μὲ τίς φωτοτυπίας ποὺ ἔχουν δημοσιευθεῖ στοῦ Κ. Καιροφύλα, Σολωμοῦ Ἀνέκδοτα ἔργα ('Αθήνα, 1927, ἀνά-μεσα στίς σσ 148 καὶ 149), βεβαιωνόμαστε ὅτι τὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὸ Ποίημα στὸν Μπαίρον τὰ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Καιροφύλα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν

εργασία. Ένα από τα χαρακτηριστικά του Σολωμού που δεν πρέπει να μείνει άπαράτηρητο, είναι που ἐγέννησε γύρω του πολλές, θερμές, και πιστές φιλίες.

Μαζί του όμως ξπαιρνε, υλοποιημένη έκφραση του θαυμασμού του, αντίγραφα από αρκετά σολωμικά ποιητικά έργα. Τό ότι, στον θάνατο του Σολωμού, τριάντα τόσα χρόνια αργότερα, εξακολουθοῦσε να τὰ έχει ὁ Στράνης κοντά του, ἔτοιμα, φανερώνει τὴν ἀφοσίωση τὴν ὁποία ἔτρεφε πρὸς τὸν ποιητὴ. Ἡ ἐντύπωσή μου, ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περνάει τὸ ὄνομα τοῦ Στράνη μέσα ἀπὸ τὴν ἔκδοση Πολυλά,⁵ εἶναι ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο θαυμαστῶν τοῦ Σολωμού, ἡ καί, πιδ γενικά, τοῦ σολωμικοῦ κύκλου τῆς Κερκύρας μὲ τὸν Στράνη δὲν εἶταν καλές. Ἴσως καὶ μὲ τὸν ποιητὴ τὸν ἴδιο νὰ μὴν εἶχε πλέον ἄμεσες ἐπαφές ὁ παλιὸς του φίλος: χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει μνεία ἀλληλογραφίας τους, καὶ ὅτι ὁ Στράνης στὸ γράμμα του—1857—ποὺ ἀνακοινῶνεται πιδ κάτω, μνημονεύει τίς πρὶν ἀπὸ τὸν χρόνο τοῦ χωρισμοῦ τους, 1825, σχέσεις τους.

Ὡστόσο, στὰ 1857 ἀκριβῶς, ἔφθανε στὴν Βενετία ἡ εἰδηση γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ. Λίγους μῆνες αργότερα ἐδγαῖνε ἡ πρώτη συλλογὴ τῶν ποιημάτων του, στὴν Ζάκυνθο, ἡ συλλογὴ τοῦ Ροσολίμου. Τὸν Ἰούνιο δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀκόμη πολὺ κυκλοφορήσει στὴν Κέρκυρα· ἔτσι γράφει ὁ Ι. Βερβιτσιώτης⁶ στὸν Σπύρο Βελούδη στίς 3 15

Στράνη. Τὰ σχετικὰ βλ. στοῦ Καιροφύλα, ἔ. ἀ., σ. 144. Δὲν νομίζω ἄσκοπο νὰ προσθέσω ἐδῶ ὅτι τὸ χειρόγραφο αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο ποὺ εἶχε ἀνακοινωθεῖ ἀπὸ τὸν Δε Βιάζη (ἔ. ἀ., σ. 2), μὰ ὁ Καιροφύλας παρεσιώπησε τὴν πληροφορία, καθὼς καὶ ἄλλες ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὀφειλὴ του πρὸς τὴν σημαντικὴ αὐτὴν ἀνακοίνωση τοῦ Δε Βιάζη· αὐτὰ γιὰ νὰ ἀπονέμουμε *sumt cuique*. Τὸ χειρόγραφο τετράδιο ποιημάτων στὸ «Εὔρημα Κονόμου» τῆς ΕΒΕ, φαίνεται νὰ εἶναι ἀπὸ ἄλλο χέρι.

5. Ἡ σημείωση τῆς Πανδώρας σχετικὰ μὲ τὴν δημοσίευση τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ ἀναφέρεται κατηγορηματικὰ στὸν Στράνη: «Ἐστάλησαν παρὰ τοῦ οἰκειοτάτου φίλου τοῦ ποιητοῦ Κ. Δ. Στράνη, διὰ τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ Κ. Σπυρ. Βελούδου». Ἀντίθετα, στὴν ἔκδοση Πολυλά ὁ λόγος εἶναι, στὴν ἀντίστοιχη θέση, μόνο γιὰ τὴν Πανδώρα. Τὸ ὄνομα τοῦ Στράνη, στὴν ἔκδοση Πολυλά, περνάει μία φορὰ στὸν τίτλο τοῦ ποιήματος Πρὸς τὸν Κύριον Λοδοβίκον Στράνην (σ. 184), ἀπὸ ὅπου μία παραπομπὴ μᾶς στέλνει σὲ σχετικὴ σημείωση (σ. 218): «Ἀνέκδοτο, τὸ ὁποῖον χρεωστεῖται εἰς τὸν ζῆλον ἐνὸς φίλου τοῦ ποιητῆ». Διασταυρώνοντας τίς σχετικὲς εἰδήσεις, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ ποίημα ἐβγήκε ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Γ. Δε Ρώσση. (Βλ. καὶ Α. Πολίτη, ἔ. ἀ., σ. 155, σημ. 14). Μνεία ἄλλη τοῦ Στράνη γίνεται μόνο ἀπὸ τὸν Κουαρτάνο (σ. 354). Ἀπὸ τὴν μεριά, πάλι, τῆς Πανδώρας, δυστυχῶς τὰ χαρτιά τοῦ Νικολάου Δραγούμη, τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ κοιτάξει ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴν γιὰ μένα ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης, δὲν ἔδωσαν τίποτε σχετικὸ.

6. Ὁ Ι. Βερβιτσιώτης εἶναι λόγιος τῆς Κερκύρας (1826-1892) σύμφωνα

Ἰουνίου, ἴσως μάλιστα ἀπαντώντας σὲ κανένα ἐρώτημα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ:¹

... Τὰ γνωστὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ *io non ho letto; mi si assicura però che ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἔκδοσις γέμει σημαντικῶν σφαλμάτων...*

*Ακολουθεῖ δεύτερο γράμμα τοῦ Βερβιτσιώτη, ἴσως χαμένο, καὶ ἔρχεται ὕστερα ἢ ἀπάντηση τοῦ Βελοῦδη στὰ δύο μαζί, χρονολογημένη ἀπὸ 8 Ἰουλίου (φυσικὰ S. N.)²:

8 Luglio 1857

Mio caro Vervizziotti

Le carissime tue de' 3/15 e 24 Giugno p° m. mi fecero assai lieto e nella prima ho ammirato la bella veduta di Corfù egregiamente fatta. Grazie, mio caro Gio [vanni,] e de' giornali e delle favorite mi notizie. E di che mai non devo ringraziarti? Ho letto con mio gran piacere il tuo bell' articolo sul Nannucci. Io non dubito che l'avrai mandato a Firenze affinché sia riportato dallo S p e t t a t o r e, o da qualche altro giornale. Le poesie dal Solo-

μὲ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ συγκεντρώσει γιὰ μένα ὁ κ. Κ. Δαφνῆς. Ἐστάθηκε ἀφοσιωμένος φίλος τοῦ Μουστοξύδη, τοῦ ὁποῖου μετέφρασε στὴν γλῶσσα μας δύο, τουλάχιστον, ἐργασίες. Περιέσωσε μίαν προφορικὴ γνώμη τοῦ Σολωμοῦ γιὰ ἓνα ἔργο τοῦ Μουστοξύδη, ἡ ὁποία δὲν ξέρουμε τί ἀκριβῶς νόημα εἶχε. (Βλ. *Αἰσώπου βίος, συγγραφεῖς ὑπὸ Ἀνδρέου Μουστοξύδου, ἐξέλλητισθεις δὲ ὑπὸ Ἰωάννου Βερβιτσιώτου, Κέρκυρα 1857, σελ. [α']*). Πάντως ἡ γλῶσσα του ἀπέχει, συνειδητὰ, πολὺ ἀπὸ τὴν γλῶσσα τοῦ Σολωμοῦ: «Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ λεκτικόν, ἐπρωτίμησα τὸ ὑπὸ τοῦ πλείστου μέρους τῶν λογίων τοῦ Ἑθνους παραδεγεμένον». (*Ἐκθεσις τῶν γεγονότων... τῆς Πάγκας, Κέρκυρα 1851, 8'*).

7. Τὸ γράμμα βρίσκεται στὰ χαρτιά τοῦ Ι. Βελοῦδη στὴν Μαρκιανή, κι-
βώτιο D

8. Τὸ γράμμα τοῦ Βελοῦδη εἶναι σχέδιο, μέσα στὰ χαρτιά του στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας, Ἀρχεῖο ἀρ. 63. Γιὰ νὰ τὸ καταλάβει κανεὶς, χρησιμὸ εἶναι νὰ ἔχει ὑπόψην του ὅτι τὸ ἐπιστολόχαρτο τοῦ Βερβιτσιώτη εἶχε ἐπάνω μίαν βινιέτα τῆς Κερκύρας. Ὁ Βικέντιος Nannucci εἶναι ἰταλὸς λόγιος (1787-1857), ποὺ ἔζησε στὰ Ἑπτάνησα. Ἔργα του βλ. στὴν Β. Ι. καὶ στὴν Βιβλιογραφία Γκίνη - Μέξα γιὰ ἄλλες πληροφορίες, βλ. Carlo Fratti, *Dizionario Bio-bibliografico*, 1933, σ. 403. Τὸν συναντῶ καὶ σὲ μερικά ἑλληνικὰ δημοσιεύματα, στὸν Λασκαράτο (*Ἀπαντα*, Β' 365, 377, 410, Γ' 220), στοῦ κ. Φ. Μπουμπουλίδη *Τὰ Λυιὰ ἔγγραφα τῆς Βιβλιοθήκης Λοβέρδου* τὸ μελέτημα τοῦ *Δε Βιάζη γι'* αὐτόν, Κόσμος Σμύρνης, Δ', 1912, φ. 74, δὲν τὸ ἔχω ἰδεῖ. Ὁ Βελοῦδης, τὴν ὥρα ποὺ ἐσχεδίαζε τὴν ἐπιστολὴ του δὲν εἶχε πρόχειρο τὸ ὄνομα τοῦ Ροσόλιμου, καὶ ἄφησε θέση λευκὴ. Τὸ γράμμα συνεχίζει μὲ θέματα ἀσχετα.

mos publicate del [.] e vero γέμουσι σφαλμάτων d'ogni specie. Con l'amico Strani che tien copia di alcune poesie avute dal Solomos, abbiamo notato in margine alcuni sbagli. Avendo dallo stesso amico ottenuta per favore la copia d'alcune brevi poesie inedite del Solomos l'ho tosto mandate alla Pandora, affinché [sia] publicate nel primo fascicolo che uscirà.

Ἀπὸ τὸ γράμμα αὐτὸ μαθαίνουμε μερικὲς λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τὰ χαρτιά τοῦ Στράνη καὶ μὲ τὴν δημοσίευση τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ στὴν Πανδώρα, τοῦ ἰδίου πάντοτε χρόνου· τίς διασταυρώνω μὲ εἰδήσεις ποὺ ἔρχονται ἀπ' ἄλλου. Τὰ χαρτιά περιεῖχαν πάντως τουλάχιστον ἓνα ἀπὸ τὰ ποιήματα ὅσα ὑπάρχουν στὴν συλλογὴ Ροσολίμου, δηλαδὴ περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἐμπήκαν στὴν Πανδώρα. Ὁ Στράνης, εἴτε ἐξαφορμῆς τῆς τελευταίας αὐτῆς, εἴτε ἐξαφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Σολωμοῦ, παρέδωσε στὸν Βελούδη: 1) ἓνα τετρασέλιδο ποὺ ἔμεινε μέσα στὰ χαρτιά τοῦ Βελούδη, ὅπου ἔχει μεταγράψει στροφές ἀπὸ μιὰ παλαιότερη παραλλαγὴ τοῦ Λόρδ Μπάιρον, οἱ ὁποῖες δηλαδὴ, λείπουν ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ροσολίμου, καὶ δύο ἄλλα ποιήματα, τὴν Ψυχούλα καὶ τὸν Θάνατο τοῦ Βοσκοῦ (ἢ Βοσκούλα), καὶ 2) τὰ ὑπόλοιπα ποιήματα τῆς Πανδώρας⁹. Ἀπὸ τὸ φύλλο ποὺ ἔμεινε στὰ χέρια τοῦ Βελούδη ἔγινε

9. Ἀς σημειώσω ὅτι ὁ Στράνης εἶχε στὰ χέρια του καὶ ἄλλα ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, τὰ ὁποῖα ἐπέρασαν στοὺς ἀδελφούς Βελούδη. Ἔτσι καὶ ἡ Ode per prima messa, μὲ τὸν ἄλλον, ὑποθέτω παλαιότερο, τίτλο της, Ode per messa novella, τὴν ὁποία ἐξέδωσε ὁ Ι. Βελούδης, προέρχεται κι ἐκεῖνη ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Στράνη, ὁ ὁποῖος τὴν ἔδωσε στὸν Βελούδη, κι αὐτὴν τὸ 1857. Ἐπειδὴ ἡ ἔκδοση δὲν εἶναι ὅσο θὰ ἔπρεπε γνωστὴ, στὴν Ἑλλάδα, παρέχω ἐδῶ τὰ ἀπαραίτητα βιβλιογραφικὰ καὶ φιλολογικὰ στοιχεῖα γι' αὐτὴν: «Nozze Rossi-Bozzoti», Βιτσέντζα, 1877 (Μαρκιανὴ Βιβλιοθ. Misc. C 5088)· ἡ ὥδῃ, χωρισμένη σὲ ὀκτάστιχες στροφές, πιάνει 6 σελίδες. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν προέλευσὴ της κλπ. βρίσκονται σὲ ἓνα σύντομο εἰσαγωγικὸ σημείωμα τοῦ Βελούδη· στὸ τέλος ὑπάρχει ἓνα, ἐπίσης σύντομο, βιογραφικὸ σημείωμα γιὰ τὸν Σολωμό, παρμένο ἀπὸ παλαιότερη ἐργασία τοῦ Σπ. Βελούδη. Τὸ κείμενο πλησιάζει πρὸς τὴν μορφή τὴν ὁποία ἔχει παρουσιάσει ὁ Δε Βιάζης στὴν ἔκδοσή του, σὲ βαθμὸ τέτοιο ὥστε νὰ εἶναι πιθανὸ νὰ τὴν ἔκανε στηριγμένος στὴν δημοσίευση αὐτὴν. Συγκριτικὰ μὲ τὴν ἔκδοση Πολίτη σημειώνω: 23 che ἀντὶ di, 39 sanguinoso campo ἀντὶ campo sanguinoso, 65 qua ἀντὶ qual, 74 narravano ἀντὶ narrarono, 78 lo ἀντὶ l', 84 solio (γραφὴ τοῦ Δε Βιάζη, τὴν ὁποία ἀποδέχεται ὁ Λίνος Πολίτης), 96 de' ἀντὶ dei, 97 sul ἀντὶ nel. Βλ. σχετικὰ καί: Γεράσιμος Σπαταλάς, *Τὰ νεανικὰ ἰταλικά ποιήματα τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ*, 1936, σσ 16)17. Προσθετῶς ὅτι ὁ Ι. Βελούδης ἐδοκίμασε νὰ μεταφράσει ἑλληνικὰ τὴν ode· ἡ δοκιμὴ βρίσκεται στὰ χαρτιά του, στὴν Μαρκιανή, κιβ. ἀρ. Β. Ἐκεῖ ἡ χρονολογία 17-VI-1857. Ἀγνωστο τί ἀπέγιναν τὰ χαρτιά τοῦ Στράνη μετὰ τὸν θάνα-

ή έκδοση ἐδῶ¹⁰.

Τῆς πρώτης στροφῆς τὸ περιεχόμενο δὲν μᾶς εἶταν ἄγνωστο : ὁ Πολυλάς τὸ παραθέτει στὴν ἐκδόσή του, γράφοντας ὅτι ὑπάρχει *μόνο* σχεδιασμένο¹¹ μὰ καὶ ἄλλου στὸ ἴδιο ποίημα ἔχουμε ἀνέκδοτες μορφές στίχων¹². Οἱ παραλλαγές στὸ ποίημα *Ἡ Ψυχούλα*, τοῦτο μᾶς διδάσκουν : ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν εἶταν ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν γνωστή μας

τότου· οἱ σχετικές μὲ τὸ ἀρχεῖο του πληροφορίες τοῦ κ. Ντίνου Κονόμου εἶναι ἀντιφατικές (βλ. *Ἑπτανησιακὰ Φύλλα*, περίοδος Γ', 1957, 56, σὲ συσχέτιση μὲ αὐτ. 74, 100[1] καὶ δὲν ξεκαθαρίζουν ἂν τὸ ἀρχεῖο ξεπερνοῦσε τὰ 1825 ἢ ἐφθανε μόνο ὡς ἐκεῖνον τὸν χρόνο—ἂν, δηλαδή, εἶναι χαρτιά πού ἔμειναν στὴν Ζάκυνθο ὅταν ἐφυγε ὁ Στράνης (βλ. πιδ κάτω σημ. 17) ἢ ἂν εἶναι χαρτιά πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴν Βενετία μετὰ τὸν θάνατό του· τὸ πρῶτο φαίνεται πιδ πιθανόν. Ἐδῶ, φυσικὰ, ὁ λόγος δὲν εἶναι γιὰ τὰ ὀλίγα ἢ πολλὰ χαρτιά ἐκεῖνα, πού ἐχάθηκαν μὲ τοὺς σεισμούς τοῦ 1953, ἀλλὰ γιὰ τὶς πιθανότητες πού θὰ ὑπῆρχαν ἀκόμη σήμερα, νὰ βρεθοῦν τὰ κατάλοιπα τοῦ Στράνη, στὴν Βενετία ἢ ἄλλου.

10. Τὸ τετρασέλιδο ἔχει διαστάσεις, ὅταν εἶναι ξεδιπλωμένο, 0,21x0,27. Κανονικὸ χαρτὶ ἰδιωτικῆς ἀλληλογραφίας, χρῶμα κοκκαλί· σὲ ὅμοιο χαρτὶ εἶναι καὶ τὸ γράμμα τοῦ Στράνη πού δημοσιεύεται ἐδῶ.

11. Σχετικὰ μὲ τὴν πολὺ ἀπλὴ αὐτὴν, ἀλλὰ ἀδόκητα μπερδευμένη ὑπόθεση, δὲν μπορῶ νὰ διατυπώσω τὰ πράγματα καλύτερα ἀπὸ ὅ,τι τὰ διετύπωσε ὁ Λίνος Πολίτης σὲ γράμμα του πρὸς ἐμένα, τῆς 20-X-1960 : «Κακῶς ὁ Πολυλάς χαρακτηρίζει σχεδιασμένη τὴ στροφή αὐτή, τὸ ἴδιο λάθος καὶ ὁ Καιροφύλας ('160, '139) καὶ ἐγὼ (σελ. 339). Πρόκειται γιὰ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο. Στὸ χφ. Ζακύνθου 10, πού περιέχει τὸ πρῶτο σχεδιάσμα τοῦ Μπαίρον, τὸ ἀρχαιότερο χφ. (Πολίτης σελ. 338, καὶ 337, 1), ὑπάρχει ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ σελίδα τὸ κείμενο καὶ ἀπὸ τὴ δεξιὰ ἡ μετάφραση (ἔξι στροφές σὲ κάθε σελίδα). Στὸ πρῶτο αὐτὸ χφ. ἀκολουθοῦσαν, μετὰ τὴν στρ. 5, ἄλλες 4 (διαγεγραμμένες τώρα)· ἀλλὰ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ κειμένου λείπει· ἔτσι λείπει τὸ πρωτότυπο τῶν στροφῶν 1-6, γραμμένο στὸ V^ο τοῦ φύλλου, ἔμεινε ὅμως στὸ R^ο τοῦ ἐπόμενου (2ου) φύλλου ἢ μετάφραση τῶν ἰδίων στροφῶν. Ἔτσι ἔχουμε στὸ R^ο αὐτὸ τὴ μετάφραση τῶν στρ. 1-5 τοῦ κειμένου Πολυλά, καὶ στὸ τέλος μετάφραση τῆς 6ης—αὐτῆς βρῆκες τώρα τὸ πρωτότυπο. Τῆς 7ης ἀρχικῆς στροφῆς (πού περιέχεται στὸ V^ο τοῦ 2ου φύλλου) ὑπάρχει τὸ πρωτότυπο—βλ. σελ. 339 Πολίτης : *Γέτωιο τόχε ὁ Μπαίρον* κτλ.—Τὴν μετάφραση ὀλόκληρη βλ. στὴν ὑποσημ. τῆς ἴδιας σελίδας—ἀπὸ τὸν Καιροφύλα—ἐλάχιστα λάθη, γρ. : *si monopo, oprato, lo mondo, che si sentiva Quelle...*» Σημειῶνω μοναχὰ ὅτι καὶ ὁ Δε Βιάζης, (ἔ. ἀ.) πρίν, λοιπόν, ἀπὸ τὸν Καιροφύλα, μᾶς ἔδωσε τοῦ ἴδιου τετράστιχου τὴν ἰταλικὴ μετάφραση. Ὅσο γιὰ τὶς ὑποθέσεις τὶς ὁποῖες κάνει ὁ τελευταῖος ἀναφορικὰ μὲ τὴν μετάφραση αὐτὴν, τὴν ὁποία θεωρεῖ προγενέστερη τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, (*Ἀνέκδοτα ἔργα*, 160), δὲν εὐσταθοῦσαν πιδ οὔτε ὅταν τὶς ἔγραφε.

12. Βλ. σ. 25 κέ.

μορφή, και έκανε απόπειρες για να τὸ βελτιώσει. "Ας προστεθεῖ, λοιπόν, και ἓνα ἀκόμη τεκμήριο για τὴν ἀδιάκοπη ἔφεση τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὴν τελείωση τῆς μορφῆς τῶν ἔργων του. Τέλος οἱ παραλλαγές τῆς Βοσκούλας, χωρὶς νὰ φέρουν τίποτα καινούριο, ἐνισχύουν μὲ ἓνα ἀκόμη ἀπόγραφο τὶς παραλλαγές τὶς ὁποῖες ἀπέρριψε ὁ Πολυλάς.¹³

"Ὅμως, ὥσπου νὰ στείλει τὸ γράμμα του πρὸς τὸν Βερβιτσιώτη, ἂν ὄχι καὶ πρὶν, ὁ Βελοῦδης εἶχε μάθει ὅτι μερικοὶ οἰκετοὶ τοῦ ποιητῆ, τοὺς ὁποῖους προφανῶς θὰ εἶχε συμβουλευθεῖ ὁ Δραχούμης, ἀθετοῦσαν τὰ ποιήματα πρὸς προορίζονταν για τὴν Πανδώρα. Τὴν πληροφορία ἀνεκοίνωσε στὸν Στράνη, προφορικὰ βέβαια, πρὸς ἀπανταίει σ' αὐτὴν μὲ ἓνα γράμμα του, προορισμένο, χωρὶς ἀμφιβολία, νὰ λάβει κάποια δημοσιότητα: «Potete con tutta sicurezza valervi come vi piace di questo mio attestato» τὸ γράμμα εἶναι χρονολογημένο 10 Ἰουλίου 1857, φυσικὰ κατὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο, πάντοτε:¹⁴

Amico carissimo

Vedo con estrema mia sorpresa che da taluni non solo venga messa in dubbio, ma sia assolutamente negata l'autenticità de' componimenti poetici di Dion. Solomos de quali vi ho dato copia, cioè la traduzione di parte delle due Canzonette del Metastasio sulla primavera e l'estate, l'ode della pastorella Nà μία βοσκούλα στὸ βουνό, i versi sul bambino; Πλέον δὲν ἔρχομαι σ' τὸ βρόφος ed altri ch' io or non mi ricordo. Quei così dotti amici e famigliarissimi del Solomos mostrano con ciò di non conoscere nemmeno il suo stile che salta subito all' occhio anche ai meno pratici, e che

13. Ἀπὸ τὶς παραλλαγές αὐτές, οἱ δύο δὲν εἶναι ἀποφασιστικές ἢ τρίτη δὲμος, πρὸς ἐδῶ (καὶ στὴν Πανδώρα, φυσικὰ) δίνει τὸ σχῆμα τῆς ἀποστροφῆς (σὲ βάζουνε, κλπ.) εἶναι πολὺ πρὸς δραματικὴ παρὰ στὴν ἔκδοση Πολυλά. Βλ. σχετικὰ ἐδῶ καὶ στὴν σημείωσή μου ἀρ. 16. Για τὸ ποίημα τοῦτο, θὰ εἶχα νὰ προσθέσω ὅτι, ὅσο κι ἂν ἡ ἀπόλυτη χρονολογικὴ τάξη εἶναι ἀνέφικτη σ' αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ, ὁρᾷ ὁ Πολυλάς ἔβαλε τὸ Κάκιωμα μετὰ τὴν Βοσκούλα, ἀφοῦ αὐτὴ μνημονεύεται στὸ Κάκιωμα.

14. Τὸ γράμμα βρίσκεται στὴν Μαρκιανή, στὰ χαρτιά τοῦ Βελοῦδη, κιβ. D. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ ποιητῆ δὲν εἶναι βέβαιη: ἴσως τοῦτοι εἶναι ὅσοι εἶναι ἡ μνήμη καὶ ἡ αἰσθητικὴ κρίση τοῦ Στράνη ἀναφορικὰ μὲ τὸν ποιητὴ, τριάντα καὶ περισσότερα χρόνια μετὰ τὸν χωρισμὸ τους. Ἀλλὰ καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι, τόσο στὸ γράμμα αὐτὸ ὅσο καὶ στοῦ Βερβιτσιώτη, ἡ ἀπήχηση τῆς παραχῆς καὶ τῆς ἀνησυχίας τὶς ὁποῖες ἐπροκάλεσε στοὺς κύκλους τῶν ἐπτανησίων λογίων, ἂν ὄχι καὶ τῶν ἀθηναίων, ὁ θάνατος τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἡ προσπάθεια για τὴν συγκέντρωση τῶν καταλοίπων του.

in questi pezzi è nelle forme, nelle frasi, nei termini similissimo a quello degli altri suoi componimenti.

Del resto io posso solennemente garantirvene l'autenticità nel modo più positivo ed esteso, avendo io ricevuto dall' autore medesimo prima della nostra separazione nell' anno 1825, copia di què componimenti e di quasi tutti quelli che sono stati di poi stampati, fuori dell' Inno alla libertà, e dell' Ode per la morte d Byron, e delle Ottavi del Lambro, che furono completati nel 1826i dopo la mia partenza da Zante. Se non bastasse questa mia dichiarazione per levare ogni dubbio, si rivolga chi ama maggiormente assertarsene, a' suoi più intimi in Zante e primo al suo fratello Co. Demetrio, che li riconosceranno e dichiareranno subito per autentici prodotti di quell' insigne ingegno.

Potete con tutta sicurezza valervi come vi piace di questo mio attestato, e gradite intanto quello della mia particolare stima ed amicizia.

L. Strani

Venezia 10 Lugo '57

Al Sigre

Spne Veludos

quì

Θὰ ἤθελα πρῶτα πρῶτα στήν ἀνάγνωση τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς νὰ τονίσω τήν αἰσθητικὴ ἀντίδραση τοῦ Στράνη ἐμπρὸς στοῦ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ· ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ ποιητῆ, αὐτὸς ποὺ τὸ 1822, σὲ ἡλικία 28 ἐτῶν, ἐξέδιδε καὶ ἐπρολόγιζε τὶς Rime Improvvise, τῶρα, τριάντα πέντε χρόνια ἀργότερα, μὲ τὴν ἴδια δροσιὰ ἀναγνωρίζει τὴν λυρικὴ ποιότητα τοῦ Σολωμοῦ, καὶ ἀπαιτεῖ νὰ τὴν ξεχωρίζουμε ἀπὸ κάθε ἄλλη παραγωγή, ἀπὸ κάθε ἄλλη μίμηση. Ποιὸς ἀμφισβήτησε τὴν γνησιότητα τῶν στίχων ὧν αὐτῶν τοῦ ποιητῆ; Σήμερα δὲν τὸ ξέρουμε. Πάντως σημειώνουμε ὅτι τελικὰ ὄχι μόνο ὅλα αὐτὰ τὰ ποιήματα ἐμπήκαν στὴν Πανδώρα, ἀλλὰ καὶ ἔγιναν δεκτὰ λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν Πολυλᾶ μέσα στὴν ἐκδόσή του.

Μὲ κάποια ἐπιφύλαξη καὶ κάποια θεληματικὴ ἀσάφεια: μιλώντας καὶ γι' αὐτὰ καὶ γιὰ ἄλλα μαζὶ, γράφει ὁ Πολυλᾶς ὅτι ἀπὸ αὐτὰ ὅλα «οὔτε ἶχνος εὐρίσκεται εἰς τὰ χειρόγραφα· καὶ μ' ὅλον ὅτι ἡ γνησιότης τους δὲν ἀμφισβάζεται, δὲν εἶναι ἔμως ἐέδαιον νὰ τὰ ἔχωμε εἰς τὴν ἀληθινὴ μορφή τους κατὰ πάντα»¹⁵ Τὰ λόγια αὐτὰ ἐπιτρέπουν στὸν

15. "Ε. ἀ., σελ. 217. «Ἡ γνησιότης τους δὲν ἀμφισβάζεται»· θὰ ἔλεγε κα-

ἐκδότῃ νὰ προβεῖ σὲ μερικὲς διορθώσεις, στηριγμένος εἴτε στὴν μνήμη του εἴτε στὴν κριτικὴ.¹⁶

Τέλος ὑπάρχει ἡ ἐπίσημη μαρτυρία τοῦ Στράνη: εἶχε λάβει τὰ ποιήματα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ καὶ ὅσα ἐδημοσιεύθηκαν στὴν Πανδώρα, καὶ ἄλλα ποὺ ἐκτοτε ἐδημοσιεύθηκαν ἄλλου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἔκφραση «*nostra separazione nell'anno 1825*»: πιδ κάτω γράφει «*la mia partenza da Zante*»· δὲν νομίζω οἱ δύο ἔκφράσεις νὰ εἶναι ἰσοτίμες στὴν συνείδησή του.¹⁷ Στὰ 1825 ἔχουμε ἕναν χωρισμό· μὰ ὁ χωρισμὸς αὐτὸς δὲν ἐθόλωσε τὴν κριτικὴ θεώρηση τοῦ Στράνη: ἡ τελευταία κρίση του γιὰ τὸν ποιητὴ εἶναι ἐκεῖνη μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὸ γράμμα του, «*Quell' insigne ingegno*». Οἱ ἑπτανήσιοι λόγιοι ἤξεραν νὰ κρίνουν, καὶ, συνεπῶς, εἶχαν τὸ θάρρος νὰ χρησιμοποιοῦν τὶς λέξεις σωστά.

Κ. Θ. Δημαρᾶς

νεῖς ὅτι ἀποτελεῖ ἡ φράση αὐτὴ ἄμεση ἀπόκριση στὶς διαμαρτυρίες τοῦ Στράνη.

16. Οἱ διορθώσεις ὅλες αὐτὲς δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν γίνεи δεκτὲς ἀνεπιφύλακτα ἀπὸ τὴν κριτικὴ μας. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Θάνατο τοῦ βοσκοῦ, βλ. τὴν σημείωσή μου 13 καὶ ἀντίστοιχα: Κ. Καιροφύλας, *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ*, χχ, σελ. 619, καὶ τὶς σημειώσεις τοῦ Λίνου Πολίτη στὰ *Ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ*, ἐκδ. β', 1961, σελ. 330. Θὰ ἔλεγα ἀκόμη ὅτι ἡ κάπως περίεργα θεμελιωμένη γνώμη τοῦ Μαρίνου Σιγούρου (Σολωμοῦ *Ἀπαντα*, 1957, σελ. 587) γιὰ τὴν Εὐρυκόμη-Ἀβροκόμη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀμάρτυρο τοῦ πρώτου τύπου καὶ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ροσσόλμου, μὲ τὸν ἐνδιάμεσο, καὶ ἐπίσης ἀμάρτυρο, τύπο *Ἀβρηκόμη*.

17. Ὁ Λίνος Πολίτης συμπεραίνει παρουσία τοῦ Στράνη στὰ 1827 στὴν Ζάκυνθο ἀπὸ μνηστὴ τοῦ ὀνόματός του σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Σολωμοῦ σχετικὴ μὲ ἕναν ἐπικήδειο ἀχρονολόγητο, τὸν ὁποῖο ὁ Λίνος Πολίτης τοποθετεῖ στὰ 1827· ἡ ἐπιχειρηματολογία του εἶναι πολὺ πειστικὴ, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα δὲν εἶναι ἀκλόνητο, ἐνῶ τὰ λόγια τοῦ Στράνη φαίνονται θετικὰ εἰπωμένα. Μία σημείωση τοῦ κ. Ντίνου Κονόμου ἀναφορικὰ μὲ ἕνα ἄλλο γράμμα τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου μνηστὴ Στράνη, δὲν ἐξηγεῖ τίποτε (βλ. Ντίνου Κονόμου, *Σολωμοῦ ἀνέκδοτα γράμματα στὸν Ἰωάννη Γαλβάνη*, 1950, 36-38)· ἀντίθετα, θὰ εἶχα τὴν τάση νὰ θεωρήσω ὅτι τὸ γράμμα τοῦτο φανερώνει ἢ ὑποδηλώνει κάποια ψυχρότητα ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ καὶ σὲ κάποιον Στράνη. Ὑποθέσεις, ὅλα αὐτά, ἀλλὰ ὑποθέσεις ποὺ ὁπωσδήποτε συγκλίνουν.